

gondolkodásra késztet - és különleges ízt kap a vers, aminthogy különleges, önvizsgáló hangulatú az egész előadás.

Szó esik Mohácsról, Kisfaludy verse majdnem skandálva hangzik el, erőltetve iskolásan.

Érzésem szerint a nagyváradi művészkettős ismét azt hangsúlyozza: nem búsongani és nem diadalt ülni jöttünk, hanem: gondolkodni.

Hallunk az erdélyi nagy reneszánszról, Rákóczi szabadságharcáról és arról, hogy Lévai szerint Mikes Kelemen egyedül hallgatja tenger mormolását... miközben *"Zágon felé mutat egy halovány csillag..."*

Aztán: I. Ferenc Habsburg császár és a besúgó-hálózat: cenzúra, száműzetés, kivégzés, reformkor, miközben Kölcsey bús düledékein Husztnak romvárában kimondja, hogy dolgozz! (*"Hass, alkoss, gyarapíts..."*) Ennek folytatása csakis március 15 lehet, majd Ferenc József és Miklós cár egyezsége, amikor is a Bécs-kérte 30 ezer kölcsönkatona helyett a Romanov cár 195 ezret küld... Nahát akkor, mik vagyunk s honnan jöttünk? Az előadás magától értetődően fordul megint Ady Endre felé:

"Ó-Babilon ideje óta harcol az Ős Kaján velem..." - az egész este, úgy látszik, ezúttal a Varga Vilmosé: úgy mondja el az Ős Kajánt, hogy az megrázó.

Immár megélt korunkat, a közelmúltat ugyancsak érdemben járja körül Kiss Törék Ildikó és Varga Vilmos kettőse: Wass Albert örül, ha akadt "a tövisek közt egy-egy virág", de most "más nyelven szólnak a patakok" - ezt Kiss-Törék mondja el szépen, hitelesen.

1956: Székely János szavait halljuk, aki szerint az Édesanya "egész Szegeden keresi fiát" - és az erkölcsi kérdés: *"Kovács Józsefek miért haltak - nem kérdik, - hasznosabb a csend"...*

A rettegés éveinek fölemlítése tisztességes, de maradjon mindenkinek saját, legbensőbb ügye, vajon csak elegánsan szenvedni akar-e, vagy az elmúlt 40 évvel kapcsolatban egyéb, személyi gondja is akad...

Kányádi: *"De holtvágányra döcögött-é vajon a veres villamos?"* - kérdezi az újabb vers, aztán az egész műsort koronázza a Szózat:

"Áldjon vagy verjen sors keze"...

Hát ilyen klubestekben van részünk hónapról hónapra. Ezt a művészpárost pedig, Kiss Törék Ildikót és Varga Vilmost az Isten áldja meg azért, hogy mániákusan templommá s szószékké teszik a színpadot, Nemzeti Színház volt ez, mindegy, hol: rossz akusztikájú teremben? moziban vagy istállóban, netalán szalmán? - Lehet, hogy szalmán, mert kicsi betlehem ez, ahol nemzeti, értelmes, gondolkodó Kisded születik. Ezúttal Budapesten, a Semmelweis utcában, augusztus 17-én.

dcs

*****

Keresztes Zoltán

Az erdélyi örmény KERESZTESEK családfája

II. rész

Ám amikor a tatárok (ismét tatárok) hadai odaértek és a velük szövetséges törökök a tenger felől nagy hadihajókkal ostromzár alá vették Kaffát, az örmények kénytelenek tovább - ismét nyugati irányba - menekülni (1475). Újabb vérengzés, a törökök szabad elvonulást ígértek ugyan, végül mégis szabad prédaként tizedelték a menekülő örmény családokat. A félszigetet meghódító Mohamed szultán Konstantinápolyba telepítette egy részüket. Egy kisebb csoport Lengyelországba telepedett (Kamieniec, Lwów /Lemberg/, Stanislawów fogadja be őket). A Krímből elmenekült családok számát egyes krónikák negyven ezerre teszik. Közülük a legtöbben Moldvába kerülnek: Jasi, Suceava, Roman, Focsani, Botosani és más városok

adnak nekik otthont. A két - lengyelországi és moldvai - kolónia között nagyon szoros kapcsolat áll fenn.

Mindenhol szívesen fogadják őket. Több várost ők létesítenek és építenek fel, a meglévőket tovább fejlesztik, szép lakóházakat, ma is álló templomokat építenek, az évszázadok alatt felgyülemlett tapasztalataikkal, kiépített kapcsolataikkal rövid idő alatt felvirágoztatják az ipart és a kereskedelmet, bárhol is telepednek meg. Idővel azonban újabb évszám jelzi továbbvándorlásukat. Moldvában mintegy két évszázadon át laktak 1475-től 1672-ig. Ez volt az a sorsdöntő évszám, amely az ANI-beli menekülés (1239) mellett a legdöntőbb a sok megpróbáltatásnak kitett örmény néptöredék életében.

1672

Ismét üldöztetés lett az osztályrészüik.

Újból nyugat felé kellett vonulniok, de most már végleges otthont találtak.

1672-ben I. Apafi Mihály, Erdély fejedelme szívesen fogadta Oxendius Verzereskul örmény püspököt, majd az őt követő örményeket, hiszen - a különösen a 17. században a török - és tatárdúlások által - jócskán megtizedelt Erdély népessége alaposan megritkult. Az 1672 utáni másfél-két évtizedben Moldvából több hullámban mintegy 3000 család, azaz 10-12 ezer lélekszámú örmény népcsoport kelt át a Kárpátokon és telepedett le, jórészt még ideiglenesen - amíg városaik felépültek - Gyergyó vidékén, Csíkszépvízen, Besztercén. Később a Martinuzzi-féle, Szamosújvárnak nevezett vár és Gerla falu (amely már 1291-ben Gerlahidaként szerepelt - a német Gerlach névből) közelében egy sík területet vásároltak meg a kincstártól, részletekben kifizetett 12000 forintért.

Ez a város lett a mai Szamosújvár, az Erdélybe betelepedett örmények központja. Az idők folyamán több nevet is viselt. Oklevéllel megerősített királyi engedéllyel elébb Örményvárosnak nevezték el büszke lakosai. Vagyis örményül: Hajákhághák lett a neve, latinul Armenopolis, németül Armenierstadt. 1838-tól végül Szamosújvárnak hívják. Románul a szomszédos faluról - az örmények-építette várost is Gherlának nevezték.

A város alapkövét 1700-ban rakták le. Azok az örmények alapították, akik már előzőleg, 1672 és 1700 között elszórtan Erdély különböző tájain ideiglenesen megtelepedtek - mint említettem, Besztercén, Gyergyószentmiklóson, Petelén, Csíkszépvízen, Felfaluban, Görgényben, stb. -, s csak a város építésének megkezdésekor költöztek Szamosújvárra.

Szamosújvár a legszebb és legrendezettebb az örménylakta városok közül. Négyszögű főtere, egyenes, széles utcái a Rómából jött Alexa örmény mérnök munkáját dicsérik. A különböző örmény családok jórészt barokk stílusú házai kivételesen érdekessé tették a várost - e házak jó része még ma is áll - s néhány évtized alatt több templom is épült az örmény szertartású római katolikusok számára. 1723-ban a kis Salamon-templomot kezdték építeni, 1748-ban pedig a piaci nagytemplom alapjait rakták le. Szamosújvár virágzó erdélyi kisvárossá fejlődött. Hasonlóképpen Erzsébetváros és Gyergyószentmiklós is.

Lakosaik életéről, a városok történetéről köteteket lehetne összeírni. (Talán azok is elkészülnek egyszer.)

Most csak ennyit:

Szamosújvár városában az 1717-i tatár betörés kevés kárt okozott (ismét a tatárok!), a lakosok a szomszédos várban nyertek biztos menedéket. 1719-ben a város teljesen készen állott: fallal körülvéve, három kapuval ellátva. Igaz, többször leégett: az első nagy tűzvész károsultjainak listája fennmaradt 1728-ból, de tűzvész pusztított 1854-ben is. 1720-ban már 148 ház állott, 1735-ben pedig 219.

Mint ahogy az Erdélybe betelepedett összes örmény, a szamosújváriak is kiváló iparosok voltak, akik céhekbe tömörültek, és egész Erdélyben szabadon kereskedhettek. Az erdélyi örmények fontossága az ország kereskedelmi életében állandóan nőtt, az örmények jelentős tényezővé váltak, s ezzel már a hivatalos fórumoknak is számolniuk kellett.

Már Apafi fejedelem sok kiváltságot biztosított a letelepedőknek. Mária Terézia uralkodása alatt Szamosújvár szabadalmait több ízben is megerősítették, miután ez már korábban, I. Lipót és III. Károly idején is megtörtént. 1759-ben a szebeni országgyűlés Szamosújvárt szabad királyi várossá nyilvánította. (Erzsébetváros is megkapta e rangot.) II. József császár erdélyi utazása során Szamosújvárt is meglátogatta, ezután pedig új oklevelekben foglalta össze a város jogait (a város pallosjogot kapott, stb.).

Az erdélyi örmény lakosság gazdagodott, pozícióit megszilárdította. A sok hányatottság után, békés életet biztosító új hazájuk iránt szolidaritásból és lojalitásból lassan magyarosodni kezdtek. 1770-ben a magyar nyelvű társaság céljaira 3440 forintot adományoztak, 1805-ben 1000 forintot adtak a kolozsvári nemzeti színház felépítésére. 45 szamosújvári család szerzett magyar nemességet. Ahogyan krónikásaik írták, mintha azt akarták volna bizonyítani, hogy "ők még a magyaroknál is jobb magyarok".

Szamosújváron 1750-ben mintegy 430 örmény család mellett 20 magyar család élt, 1850 körül 2300 örmény, 680 magyar és ugyanannyi román élt a városban. Fejlődését mutatja, hogy a múlt század végén polgári fiú- és leányiskolája, nyolcosztályos gimnáziuma, katolikus és református egyházközsége, görögkatolikus püspöksége és papnevelője volt.

A második örmény központ Erzsébetváros lett. Ebesfalván (már az 1330-as években így fordult elő a neve, más nevei: Elisabetopole, Ibasfalau, Elisabethstadt), már az első bejövetelkor (1654-ben) sok örmény telepedett le, de ezek egy része visszavándorolt Moldvába. Később, 1685-ben telepedtek le itt többen, s ők építették fel Erzsébetvárost.

Az Erdélybe betelepedett örmények, különösen a kezdeti időben, elsősorban nem kereskedők voltak. Erzsébetvároson bőrkikészítéssel, cipőgyártással foglalkoztak, szücs-, ötvös- és szabómesterséget űztek, de voltak köztük mészárosok és szappangyártók is. Szamosújváron szattyánt és kordovánt készítettek, mintegy húsz ilyen műhelyben évente 40 ezer darab kecskebőrt dolgoztak fel. Tímártársulat és több céh létezett, a város műhelyeiben szabók, szücsök, csizmadiák remekeltek. Később mind többen foglalkoztak kereskedelemmel, szét is szóródtak Erdélyszerte.

Sokan "portéka-árusok" voltak, ám nagyon jelentős volt azon örmény kereskedők ténykedése, akik hatalmas mennyiségű szarvasmarha hízalásával, felvásárlásával foglalkoztak - ezt már moldvai tartózkodásuk idején is művelték -, majd azokat nagy csordákban hajtották nyugatra, Bécsig, sőt még távolabbra is.

Erdélyben a korábbi Szászörményes, Örményszékes, Örményes, Örmínyes, Örményszék és más helységnevek, valamint néhány városunkban fennmaradt épületek bizonyítják, hogy a magyarok honfoglalása után már létesültek örmény települések is a Kárpát-medencében, ám ezek jórészt kipusztultak. Jelentőségük pedig elenyésző a XVII. századi tömeges bevándorláshoz képest, amikor több ezer örmény talált itt új hazára.

E sokezer család, mintegy 10-12 ezer lélek genealógiája, leszármazási rendje, névetimológiája sok mindent elárul a beköltözés előtti időkről. A családok nevének egy része még eredeti, ANI-ból hozott örmény (vagy perzsa, arab, stb.) eredetű, sok név azonban a nyugat felé tett vándorút közben keletkezett, így az utolsó, moldvai állomáshelyen kapott ragadványnév, míg a magyaros családneveket már az erdélyi letelepedés óta viselik. Íme néhány, jórészt még ma is élő, létező család neve:

Eredeti örmény nevek:

Ágopcsa, Ávéd, Czetz, Donogán, Dzarug (Zárug), Gajzágó (Gághszako), Gámenczi, Issekutz Jagamas, Kirkósa, Meskó.

Török nevek:

Ájváz, Begidsán, Burgya, Publig.

Perzsa nevek:

Dobribán, Hurmuz, Szárokán.

Arab nevek:

Amirás, Kozocsa, Melik, Murádin, Nuridsán.

Lengyel nevek: Jakobovits, Voith.

Görög nevek:

Ákoncz, Alexa, Czirják, Eránosz, Miron, Petri.

Héber nevek:

Ábrahám, Dávid, Izsák, Márk, Tamás, Zakariás.

Román nevek:

(a moldvai tartózkodás idején "szerzett" ragadványnevek, legtöbbjük foglalkozásukkal, külsejükkel kapcsolatosak): Álbul, Ársintár, Bátrin, Blága, Brindzár, Burik, Csinás, Csobotár, Czárán, Dajbukát, Esztegár, Kápálb, Kroitor, Mindrul, Nyegrucz, Násztur, Kapdebó, Patrubány, Ládákuszopon, Vákár.

Magyar nevek:

Antalffi, Ágoston, Bányai, Biluska, Borbíró, Csákány, Császár, Fogarasi, Gergelyfi, Hollósi, Karátsonyi, Keresztes, Lászlóffy, Orosz, Ördög, Szentpéteri, Tarisnyás, Tüzes, Vastag.

(folytatjuk)

*****

Lessing úrnak jelentem...

Nem divat könnyezni, manapság "kemények vagyunk" - tengerentúli módra.

Ráadásul ezt "nyomatja" szinte minden kereskedelmi tévé-csatorna (azok a csatornák, ahol csak a pénz számít), meg a közszolgálati csatornák (ahol ugyancsak nem számít semmi, csak a pénz). Persze, mindent megtesznek, hogy engem könnyekre fakasszanak. Ők maguk soha nem érzékenyülnek el, csak a nézettségi mutatót figyelik. Igazuk van, ebből élnek. A belénk szuggerált "kor szava" pedig az, hogy legyünk kemények...

Egy német költő, **Gotthold Ephraim Lessing** (1729 - 1781), a német színház alapjait rakta le és a művi, francia befolyástól igyekezett megszabadítani hazája színházát. (Ismertette és kedveltette a németiséggel Shakespeare-t.)

De a germán merevség ellen is harcolt. 1766-ban nagylélegzetű, híres tanulmányt írt *Laokoon* címen. Ebben kifejti, hogy az ógörög világ (s így az ógörögök művészete) nem félt az érzelmek kinyilvánításától. Lessing példája a híres szoborcsoport, a Laokoon, amely a trójai főpap és két fia haláltusáját ábrázolja. (Az Iliász elbeszélése szerint ugyanis, mivel a főpap ellenezte, hogy a trójaiak bevontassák a falovat a városba - a görögök pártján álló Pallasz Athéné, Poszeidón tengeristen segítségével sárkánykígyókat küldött rá, amelyek őt és két fiát megölték.)

A híres Laokoon szoborcsoport - mondja Lessing - a kétségbeesést, a reménytelen halálküzdelmet ábrázolja: tehát hangsúlyozza - a görög művészet őszintén bevallta, hogy fáj valami. Hogy a szörnyőség fáj. Mert eléggé intelligens ahhoz, hogy bevallja a gyengeséget. A meglett férfi és két fia sír, megrendül, kétségbeesik...

Ephraim Lessing ezt állítja szembe a germán ideállal, ahol a fájdalom kinyilvánítása szégyen, hisztis gyengeség, és amelynek eszményképe a rezenéstelen arcú férfi. Amely szerint a gyengéd érzelem csak női hisztéria, hiszen "a férfi nem sír".

Mai, tengerentúli eredetű "keménységideálunk" talán ennek az ősgermán konokságnak a folytatása, kiterjesztése. Sőt! Ma már nemcsak a férfi nem sír, a nő sem. Hiszen egyenjogú... legújabb "ideálunk" szerint a nő még kevésbé sír. Legyünk kemények...

1936 május 6-án érkezett New Jerseybe a világ legnagyobb léghajója, a német Hindenburg. Világgraszoló esemény volt, a new-yorki rádió egyenes adásban közvetítette. De a léghajó - lévén hidrogénnal töltve, amely szivárogni kezdett - kikötés közben egy szikrától felrobban és százfőnyi utas, valamint a személyzet szörnyethalt. Hírhedt baleset, sokszor hallottunk róla.